

TA'LIM JARAYONIDA SHAXSNING INTELLEKTUAL FAOLLIGINI OSHIRISHDA TANQIDIY TAHLILNING O'RNI

Adizova Madinabonu Mirjonovna
OSIYO XALQARO UNIVERSITETI, magistr
<https://doi.org/10.5281/zenodo.18722401>

ARTICLE INFO

Received: 13th February 2026
Accepted: 15th February 2026
Published: 21st February 2026

KEYWORDS

Tanqidiy tahlil, intellektual faollik, tanqidiy fikrlash, muammoli ta'lim, metakognitsiya, refleksiya, Bloom taksonomiyasi, pedagogik texnologiyalar.

ABSTRACT

Mazkur maqolada ta'lim jarayonida shaxsning intellektual faolligini oshirishda tanqidiy tahlilning nazariy va amaliy ahamiyati ilmiy manbalar asosida yoritilgan. Tanqidiy tahlilning mohiyati, uning o'quvchilarning mustaqil fikrlashi, muammoli vaziyatlarni hal etish qobiliyati hamda metakognitiv ko'nikmalarini rivojlantirishdagi o'rni tahlil qilinadi. Shuningdek, zamonaviy pedagogik texnologiyalar, xususan, muammoli ta'lim, reflektiv o'qitish va Bloom taksonomiyasi doirasida tanqidiy fikrlashni rivojlantirish usullari ko'rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari tanqidiy tahlil elementlarini tizimli qo'llash ta'lim samaradorligini oshirishini ko'rsatadi.

Kirish

Zamonaviy ta'lim tizimida shaxsning intellektual salohiyatini rivojlantirish ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi. Global axborot oqimi kuchaygan sharoitda o'quvchilardan nafaqat bilimlarni o'zlashtirish, balki ularni tahlil qilish, baholash va amaliyotda qo'llash talab etilmoqda. Shu nuqtai nazardan tanqidiy tahlil ta'lim jarayonining muhim komponenti sifatida e'tirof etiladi.

Ilmiy adabiyotlarda tanqidiy fikrlash shaxsning dalillarga asoslangan holda xulosa chiqarish, muammolarni ko'p tomonlama ko'rib chiqish va asoslangan qaror qabul qilish qobiliyati sifatida talqin qilinadi [1]. Rivojlangan ta'lim tizimlarida tanqidiy tahlil o'quvchilarning intellektual faolligini oshirishning asosiy vositalaridan biri sifatida qaraladi [2].

Tadqiqotchilar (Ennis, Facione va boshqalar) ta'kidlaganidek, tanqidiy fikrlashni shakllantirish maqsadli pedagogik yondashuvni talab etadi va u spontan ravishda rivojlanmaydi [3]. Shu bois ushbu maqolada tanqidiy tahlilning intellektual faollikni oshirishdagi o'rni kompleks ravishda o'rganiladi.

Metodologiya

Tadqiqot jarayonida quyidagi metodlardan foydalanildi:

- pedagogik va psixologik adabiyotlarni qiyosiy tahlil qilish;
- tizimli yondashuv;
- kuzatuv va umumlashtirish;
- empirik tadqiqotlar natijalarini ikkilamchi tahlil qilish.

Metodologik asos sifatida konstruktivistik ta'lim nazariyasi, Bloomning kognitiv taksonomiyasi hamda metakognitiv yondashuv qabul qilindi. Bloom taksonomiyasiga ko'ra, bilimni chuqur o'zlashtirish yuqori darajadagi kognitiv operatsiyalar — tahlil, sintez va baholash orqali amalga oshadi [4]. Bu jarayon bevosita tanqidiy tahlil bilan bog'liq.

Shuningdek, Facione tomonidan ishlab chiqilgan tanqidiy fikrlash modeli (interpretatsiya, tahlil, baholash, xulosa chiqarish, tushuntirish va o'zini nazorat qilish) nazariy asos sifatida qo'llanildi [5].

Natijalar

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatdiki, tanqidiy tahlilni ta'lim jarayoniga integratsiya qilish quyidagi ijobiy natijalarni beradi:

Birinchidan, o'quvchilarning kognitiv faolligi oshadi. Muammoli savollar va tahliliy topshiriqlar qo'llanilganda talabalar materialni chuqurroq o'zlashtiradi [6].

Ikkinchidan, mustaqil fikrlash rivojlanadi. Tanqidiy tahlil elementlari qo'llangan darslarda o'quvchilar reproduktiv javoblardan ko'ra asoslangan fikr bildirishga ko'proq moyil bo'ladi [7].

Uchinchidan, metakognitiv ko'nikmalar shakllanadi. O'quvchilar o'z fikrlash jarayonini nazorat qilish va baholashni o'rganadi [8].

To'rtinchidan, akademik natijalar yaxshilanadi. Empirik tadqiqotlar tanqidiy fikrlashga yo'naltirilgan o'qitish o'zlashtirish ko'rsatkichlarini statistik jihatdan sezilarli oshirishini ko'rsatgan [9].

Tahlil va muhokama

Tanqidiy tahlilning ta'lim jarayonida shaxsning intellektual faolligini oshirishdagi o'rni ko'p qatlamli va tizimli xarakterga ega. Zamonaviy pedagogik konsepsiyalarda tanqidiy fikrlash shunchaki qo'shimcha ko'nikma emas, balki chuqur o'rganish (deep learning) jarayonining markaziy komponenti sifatida qaraladi. Ilmiy manbalarga ko'ra, ta'lim sifati o'quvchilarning yuqori darajadagi kognitiv operatsiyalarni bajarish qobiliyati bilan bevosita bog'liq bo'lib, bu jarayon tanqidiy tahlilsiz to'liq shakllanmaydi [4].

Avvalo, tanqidiy tahlil o'quv jarayonining epistemologik modelini o'zgartiradi. An'anaviy transmissiv pedagogikada bilim o'qituvchidan o'quvchiga tayyor shaklda uzatiladi. Bunday yondashuvda o'quvchi ko'proq reproduktiv faoliyat bilan cheklanadi. Konstruktivistik paradigma esa bilimni faol qurish jarayoni sifatida talqin qiladi. Tanqidiy tahlil aynan shu konstruktiv faoliyatni ishga tushiruvchi mexanizm hisoblanadi [2]. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, tahliliy topshiriqlar ulushi oshirilgan darslarda o'quvchilarning mavzuni uzoq muddatli eslab qolish ko'rsatkichlari sezilarli darajada yuqori bo'ladi [9].

Ikkinchi muhim jihat — savol berish madaniyatining transformatsiyasi. Tanqidiy fikrlash nazariyasida savol — bilish jarayonining asosiy harakatlantiruvchi kuchi sifatida qaraladi. Paul va Elderning konsepsiyasiga ko'ra, sifatli savol uchta mezonga javob berishi kerak: aniqlik, chuqurlik va dalillilik [10]. Amaliy kuzatuvlar shuni ko'rsatadiki, yopiq savollar ustun bo'lgan sinflarda o'quvchilarning intellektual faolligi pastroq bo'ladi, ochiq va muammoli savollar ko'p qo'llanilganda esa muhokamada ishtirok etish darajasi oshadi. Bu holat tanqidiy tahlilning dialogik ta'lim bilan uzviy bog'liqligini ko'rsatadi.

Uchinchi yo'nalish — muammoli ta'lim texnologiyalari bilan integratsiya masalasidir. Muammoli vaziyat o'quvchida kognitiv dissonans hosil qiladi, ya'ni mavjud bilimlar bilan yangi vaziyat o'rtasida nomuvofiqlik yuzaga keladi. Psixologik tadqiqotlarga ko'ra, aynan shu dissonans bilish faolligini kuchaytiradi va izlanishga undaydi [6]. Hmelo-Silver tomonidan olib borilgan tahlillarda muammoli o'qitish sharoitida talabalar yuqori darajadagi fikrlash operatsiyalarini (tahlil, sintez, baholash) an'anaviy guruhlariga nisbatan sezilarli ko'proq qo'llagani aniqlangan [6]. Bu esa tanqidiy tahlilni muammoli ta'limning yadroviy komponenti sifatida ko'rish imkonini beradi.

To'rtinchi muhim omil — metakognitiv rivojlanishdir. Flavell nazariyasiga ko'ra, metakognitsiya shaxsning o'z bilish jarayonini anglash va boshqarish qobiliyatini anglatadi [8]. Tanqidiy tahlil jarayonida o'quvchi nafaqat "nimani o'ylayapman?", balki "nega shunday o'ylayapman?" degan savolni ham qo'yadi. Bu esa o'z-o'zini nazorat qilish mexanizmlarini faollashtiradi. Empirik tadqiqotlar metakognitiv strategiyalar o'rgatilgan o'quvchilarda akademik muvaffaqiyat ko'rsatkichlari yuqoriroq bo'lishini tasdiqlagan [9].

Beshinchi jihat — reflektiv faoliyatning chuqurlashuvi. Refleksiya tanqidiy tahlilning tabiiy davomchisi hisoblanadi. Brookfield ta'kidlaganidek, reflektiv o'qitish o'quvchilarda "fikir ustidan fikrlash" ko'nikmasini shakllantiradi [12]. Ta'lim amaliyotida reflektiv kundaliklar, o'z-o'zini baholash varaqalari va portfoliolar qo'llanilganda o'quvchilarning o'rganishga ongli munosabati kuchayishi kuzatilgan. Bu esa intellektual faollikning ichki motivatsiya bilan mustahkamlanishiga xizmat qiladi.

Oltinchi yo'nalish — tanqidiy tahlil va motivatsiya o'rtasidagi bog'liqlikdir. Kognitiv psixologiya tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, murakkab, tahliliy vazifalar o'quvchilarda kognitiv qiziqishni uyg'otadi. Halpernning qayd etishicha, tanqidiy fikrlashga yo'naltirilgan topshiriqlar ichki motivatsiyani rag'batlantiradi, chunki ular muammo yechishga yo'naltirilgan faoliyatni talab qiladi [2]. Bu holat ayniqsa yuqori sinflar va oliy ta'lim bosqichida yaqqol namoyon bo'ladi.

Yettinchi muhim jihat — raqamli ta'lim muhitida tanqidiy tahlilning strategik ahamiyati. Hozirgi axborot jamiyatida o'quvchilar turli manbalardan kelayotgan ma'lumotlar oqimi bilan to'qnash kelmoqda. OECD hisobotlariga ko'ra, o'quvchilarning sezilarli qismi internet manbalarining ishonchligini baholashda qiyinchilikka duch keladi [11]. Shu sababli media savodxonlik va tanqidiy tahlil integratsiyasi dolzarb masalaga aylangan. Raqamli muhitda quyidagi ko'nikmalar ayniqsa muhim:

- manbaning muallifini aniqlash;
- dalil va fikrni farqlash;
- statistik ma'lumotlarni tanqidiy talqin qilish;
- algoritmik tavsiyalarni ongli baholash.

Bu ko'nikmalar intellektual faollikning yangi — raqamli-kognitiv darajasini shakllantiradi.

Sakkizinchi yo'nalish — baholash tizimi bilan bog'liq muammolar. Ko'plab ta'lim tizimlarida summativ baholash hanzu reproduktiv bilimni ustun qo'yadi. Abrami va hammualliflar meta-tahlilida tanqidiy fikrlash samarali rivojlanishi uchun baholash topshiriqlari yuqori darajadagi kognitiv operatsiyalarni talab qilishi zarurligi ta'kidlanadi [9]. Agar baholash tizimi moslashtirilmasa, o'qituvchilar ham, o'quvchilar ham chuqur tahlilga yetarli e'tibor qaratmaydi.

To'qqizinchi muhim masala — o'qituvchilarning metodik tayyorgarligi. Tadqiqotlar ko'rsatishicha, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish bo'yicha maxsus tayyorgarlikdan o'tgan pedagoglar darsda ko'proq ochiq savollar, muammoli vaziyatlar va reflektiv usullarni qo'llaydi [12]. Aksincha, metodik tayyorgarlik yetarli bo'lmaganda tanqidiy tahlil elementlari epizodik xarakterda qolib ketadi.

O'ninchi jihat — o'quv yuklamasi va vaqt omili. Chuqur tahlil, muhokama va refleksiya an'anaviy ma'ruza uslubiga nisbatan ko'proq vaqt talab qiladi. Shu sababli o'quv dasturlarini optimallashtirish muhim. Xalqaro tajribada "kamroq mavzu — chuqurroq o'rganish" tamoyili tobora keng qo'llanmoqda [11]. Bu yondashuv tanqidiy tahlil uchun zarur vaqt resursini yaratadi.

Xulosa

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi xulosalarga kelindi:

- tanqidiy tahlil shaxs intellektual faolligini oshirishning muhim pedagogik omili hisoblanadi;
- u mustaqil fikrlash, muammo yechish va metakognitiv ko'nikmalarni samarali rivojlantiradi;
- muammoli ta'lim, reflektiv o'qitish va Bloom taksonomiyasi bilan integratsiya eng yuqori samarani beradi;
- ta'lim amaliyotida tanqidiy tahlilni keng joriy etish uchun o'qituvchilarning metodik kompetensiyasini rivojlantirish zarur.

Kelgusida tanqidiy tahlilni raqamli ta'lim muhitiga moslashtirish va uni baholashning ishonchli mezonlarini ishlab chiqish dolzarb ilmiy yo'nalish bo'lib qoladi.

Foydalangan adabiyotlar ro'yxati:

1. Ennis R. H. Critical Thinking. — New York: Prentice Hall, 2011. — 45–52-betlar.
2. Halpern D. F. Thought and Knowledge: An Introduction to Critical Thinking. — New York: Psychology Press, 2014. — 88–96-betlar.
3. Facione P. A. Critical Thinking: What It Is and Why It Counts. — California: Insight Assessment, 2015. — 5–18-betlar.
4. Anderson L., Krathwohl D. A Taxonomy for Learning, Teaching, and Assessing. — New York: Longman, 2001. — 67–75-betlar.
5. Facione P. A. The Delphi Report. — California: Academic Press, 1990. — 12–28-betlar.
6. Hmelo-Silver C. Problem-Based Learning. — Educational Psychology Review, 2004. — 235–266-betlar.
7. Paul R., Elder L. Critical Thinking Tools for Taking Charge of Your Learning. — Foundation for Critical Thinking, 2019. — 101–118-betlar.
8. Flavell J. H. Metacognition and Cognitive Monitoring. — American Psychologist, 1979. — 906–911-betlar.
9. Abrami P. C. et al. Strategies for Teaching Students to Think Critically. — Review of Educational Research, 2015. — 275–314-betlar.
10. Paul R., Elder L. The Miniature Guide to Critical Thinking. — Foundation for Critical Thinking, 2008. — 14–27-betlar.
11. OECD. PISA 2018 Results: Students' Ability to Think Critically. — Paris: OECD Publishing, 2019. — 156–170-betlar.
12. Brookfield S. Teaching for Critical Thinking. — San Francisco: Jossey-Bass, 2012. — 59–83-betlar.

INNOVATIVE
ACADEMY